

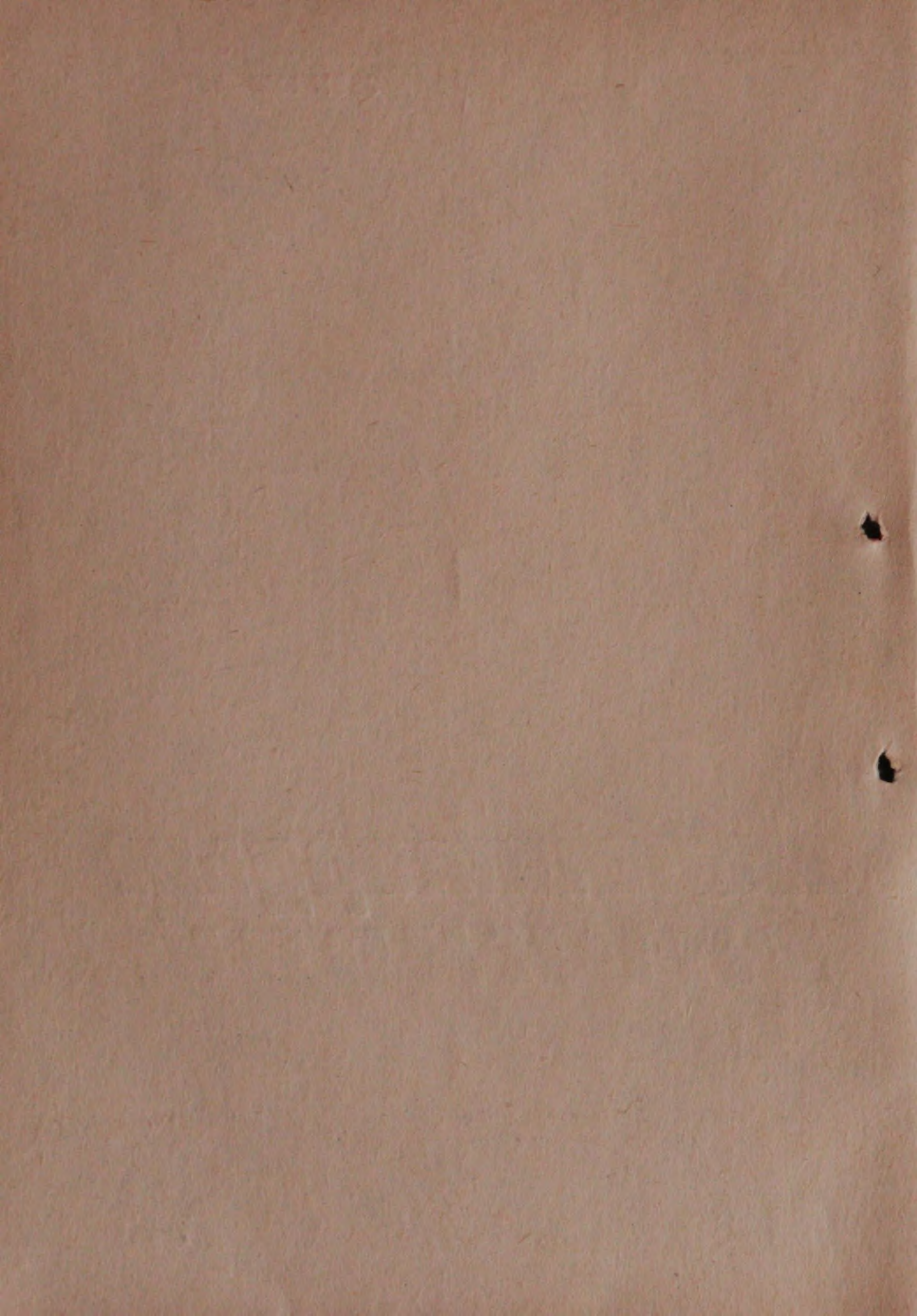
JSSN 1036—7064

**Агитатордын
БЛОКНОДЫ**

1988

★ ИЮЛЬ ★

7 №

Бастыра ороондордын пролетарийлери, бириккилегер!

АГИТАТОРДЫҢ БЛОКНОДЫ

**КПСС-тин Горно-Алтайский обкомынын
пропаганда ла агитация бөлүги**

1988 j.

июль

7 №

**АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ**

БАЖАЛЫКТАР

Бастыра ајаруны — азырал белетеерине	3
Мөрөйдин озочылдары	9
Жербойындагы Советтердин ижи	14
Иш керегинде Закондо кубулталар	19
Телекейде айалганын сурактары	23
Историянын сурактары (1916 жылда алтайларды ишке алганы)	32

СОДЕРЖАНИЕ

Все внимание — заготовке кормов	3
Победители соревнования	9
Работа местных Советов	14
Изменения в Законе о труде	19
Вопросы международной жизни	23
Вопросы истории (Мобилизация алтайцев в 1916 году)	32

БЛОКНОТ АГИТАТОРА

Редакционная коллегия

Подписано в печать 05. 08. 88. АН 13281. Формат 60×84 1/16.
Усл. п. л. 2, 09 Уч. изд. л. 1, 77. Тираж 300 экз. Заказ 3069.
Цена 5 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
659700. г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-
Алтайская типография, пр. Коммунистический, 35.

БАСТЫРА АЈАРУНЫ — АЗЫРАЛ БЕЛЕТЕЕРИНЕ

1988 жылда 28 июнда Москвада Совет Союзтын Коммунист партиясынын XIX Бастырасоюзный конференциясы ачылган. Онын ижинде беш мунг делегат турушкан. КПСС-тин Төс Комитедининг јөби аайынча јуулган бу конференция партиянын XXVII съездининг јөптөри јүрүмде бүдүп турганы, он экинчи бешжылдыктын баштапкы жарымынын төс итогторы ла жангырта төзөшти теренжидери јанынан партийный организациялардын задачалары, партиянын ла обществонын јүрүминде демократияны элбедип барары терегинде сурактарды шүүшкен. Ол аайынча докладты КПСС-тин Төс Комитедининг Генеральный качызы М. С. Горбачев эткен.

Эмди Туулу Алтайдын ишкүчиле јаткандары, коммунисттери, бастыра совет албаты чылап ок, конференциянын материалдарын ончо јанынан теренжиде шүүжип, бойларына керектү түп шүүлтелер эдип, тургузылган јакылталарды јүрүмде бүдүрерин баштадылар.

Парторганизациялардын, олордын идеология ишчилеринин, кажы ла коммунист кыйа баспастан эдетен кереги — конференциянын материалдарын ишкүчиле јаткандарга јартап таркадарда өмөликтин алдында бүгүн турган чоком некелтелерди бүдүрериле колбоштырары.

Бистин областьтын парторганизациясынын алдында өскө јаан учурлу сурактарла коштой келер кышта текшлик малды азыралла јеткилдеер ишке колхозтордын ла сс хозтордын ишчилерин көдүрер јакылта туруп јат. Оны бүдүреринде Туулу Алтайдын бастыра улузы туружары керектү. Ненин учун дезе, малга ток азыралды јеткилянче белетеп алганынан малдын продуктивнозы бийиктеери, тоозы көптөөри, государствого малдан алган продукция табыштырар пландар ла молјулар, Аш-курсакты көптөдөр программа бүдери камаанду. Шак ла аш-курсакты көптөдөрине, оныла совет улусты јеткилдеерине, бу иште аренданын, өмөлөктин, биленин подряддын, өскө дө јангы эп-

сүмени тузаланарына докладта ла делегаттардын куучындарында, конференциянын жөптөринде жаан ажару эдилген.

Туулу Алтайдын ишкүчиле жаткандары он экинчи беш-жылдыктын үчинчи жылынын албатыхозяйственный пландарын ла социалистик молжуларын бүдүреринде эрчимдү туружып, жакшы једимдерге једип алдылар. Је мынан ары жагы жаан керектер туруп јат.

Малчылар ла кырачылар быјыл государствого 43500 тонн сүт, 31300 тонн эт, 15200 центнер түк, 16130 килограмм ан мүүзин табыштырар, 52765 тонн аш ла ашмырчак өзүмдердин түжүмин јуунадып алар ла ороонго 2900 тонн картошко табыштырар учурлу.

Јурт хозяйстводо иштин арбынын 1,5 процентке көдүрер, кажы ла гектардан 12,7 центнерден аш јуунадар, кажы ла уйдан 2050 килограммнан сүт саар, кажы ла койдон 2295 граммнан түк кайчылаар, этке барар уй малдын бескезин 360 килограммга, койдыйын 36 килограммга јетирер амаду туруп јат.

Пландар жаан, је оморды бүдүргедий быжу аргалар кажы ла колхозто ло совхозто, кажы ла аймакта јеткил. Планды, алынган социалистик молжуны бүдүрерге кажы ла хозяйстводо бар аргаларды тузаланар, жагы аргаларды бедреп табар, кажы ла малчы, механизатор, специалист кичеенип иштеер јанду. Кажы ла хозяйствонун өмөлиги, кажы ла ишчи, специалист аштын ла малга азырал эдер өзүмдердин түжүмин, малдын продуктивносун бийиктедери јанынан тартыжар учурлу.

Јурт јерде ишти арбынду ла једимдү эдип алатан јол — малды жакшы өскүреринде, угын јарандырарында ла продуктивносун бийиктедеринде, азыралын тыгыдарында жагы технологияны, науканын једимдерин ле озрчылдардын ченемелин тузаланары. Эмди, бүгүн турган жаан учурлу иш — малга азыралды артыкташтыра белетеп алары.

Озодон бери ченелген ле жагы табылган агротехнический эп-аргаларды ла сүмени тузаланып, аш өскүрип јуунадарында ла малдын азыралын: өлөңди, силосты, сенажты ла өскөлөрин де белетеп аларында жакшы једимдерге једип алып турган хозяйстволор Туулу Алтайда ас эмес.

Майма ла Көксуу-Оозы аймактардын кезик хозяйстволоры 1987 јылда кажы ла гектар кырадан 20 центнерден түжүм алган. Омор көпјылдык өлөңнөң база көп азырал эдип алгылайт.

Је бистинг областъта ончо хозяйстволор јерди кичееп, бийик тўжўм алып турулар деп айдар арга бўгўн бисте јок. Аштын ла өлөнгнин тўжўми тын өрөлү-төмөндү. Кезик колхозтордын ла совхозтордын јери озочыл хозяйстволорло тўнгей де болзо, је тўжўми бўдўн-јарым — эки катап јабыс болуп турат.

Эмди областъта текшилик малга азырал белетеер: өлөнг обоолоор, силостоор, өлөнгнин шөлизиндү кулурын, сенаж эдер иш кидим көндүге берди. Быјыл Туулу Алтайдын колхозторы ла совхозторы малын тойу кыштадарга 191264 тонн өлөнг, 262455 тонн силос, 150719 тонн сенаж ла моноазырал, 6622 тонн өлөнгнин шөлизиндү кулурын, 9230 тонн тазыл азырал белетеп алар учурлу. Анайда 220062 тонн азырал-единица белетелер. План андый. Малга ол кире көп азырал белетеп аларга кажы ла гектар кырадан 12,7 центнерден ас эмес аш өскүрип јуунадар, 24,2 центнер бирјылдык өлөнг, 20,3 центнерден көпјылдык өлөнг өскүреле обоолоп алар, 161 центнерден тазыл азырал өскүрип алар керек.

Малга јакшынак азырал болотон өзүмнинг — кукурузанын тўжўми бистинг областъта јабыс болуп артканча. Эликманардагы ла «Каракольский» совхозтордын механизаторлары былтыр кукуруза үрендеген кажы ла гектардан 200 центнерден јажыл бўр алып силостодылар. А Турачак аймактын совхозторында ла Майма аймакта Билүлүдеги совхоз кукурузанын кыразынын кажы ла гектарынан јүк ле 39 центнерден эмеш бийик тўжўм јуунаткан.

Андыј јабыс тўжўмге болорзынып отураарга јарабас. Специалисттер, элден озо агрономдор силостойтон өзүмдердин кажызы хозяйствонинг јерине јарап, бийик тўжўм берерин билер учурлу. Олорды өскүретен өйди билип, областъта научный ченелте эдеечи станциянынг ученыйларынын шүүлтелерин тузаланып иштеери керектү. Малга ток азырал болор чындыйлу ла бийик тўжўм бергедий өзүмдерди үрендеп өскүрер некелте туруп јат.

Малдын азыралын јарандыратан ла тынгыдатан иштердин ортодо өлөнг эдетен ле мал кабыратан јерлерди кичеерине, олордын тўжўмин бийиктедерине кажы ла совхозло колхоз јаан ајару эдер учурлу.

Туулу Алтайда јурт хозяйстводо тузаланылган јерлердинг 90 проценти — өлөнг чабар јерлер ле мал кабыратан одорлор. Шак ла олордо баазы энг ле јенгил азырал — өлөнг эдилет, олордо ок јайгыда, көп јерлерде кышкыда

мал одорлоп тойынат. Олор — јаш мал торныгып чыдайтан, бастыра мал семиретен баазы јок профилакторийлер болуп јадылар.

Је јайгы ла кышкы одорлордон бийик једим аларга, јартап айтса, оларды мал чындап та тойынып семирер эдип аларга тын кичеери ле чике тузаланары сүрекей керектү. Је андый иш областытын колхозторында ла совхозторында өдүп туру деп айдар арга эм тургуза јок. Онын да учун өлөң эдер јерлердин ле малдын одорларынын түжүми сүреен јабыс болуп туру.

1987 жылда областта јерлик өлөңдү чабындарда кажы ла гектардан обоолоп алган өлөң 8,6 центнерден болды. Шебалин ле Кан-Оозы аймактардын хозяйстволорында оноң јабыс — 5,8 ле 4,6 центнерден алган.

Кыртыжын јарандырган јаландардан кажы ла гектардан былтыр 16,8 центнерден өлөң алган, ол 1986 жылдагызынаң 4,8 центнерге көп. Кыртыжын јарандырган јерлерден Майма аймактын совхозторы кажы ла гектардан — 17,8 центнерден, Ондой аймактын хозяйстволоры — 10,9 центнерден өлөң белетеп алдылар. Ол ок өйдө Шебалин аймактын хозяйстволоры — 13,7 центнерден, а Кан ичининг хозяйстволоры јүк ле 10,7 центнерден өлөң алып обоологон.

Бу өдүп јаткан бешјылдыкта өлөң чабар јерлердин кажы ла гектарынаң орто тооло 150—200 центнерден јажыл азырал аларын јеткилдейтен иштер өткүрери керектү. Бу сүреен јаан учурлу хозяйственный керек. Оны бүдүрерине СССР-динг Министрлер Соведининг «Өлөң эдер јерлердин ле одорлордын түжүмин бийиктедер иштер керегинде» јөби ууланган.

Азырал белетеери — келер кышта текшилик малды ток азыралла јеткилдеери сүрекей јаан јакылта болуп јат. Кышкы соок ло кату өйдө уйдын сүди астабазы, малдын бескези јабызабазы, јаскыда көдүртип өлбөйтөни, јаш мал коробойтоны — ончозы улустын јайгыда иштегенинен камаанду.

Областыта колхозтор ло совхозтор текшилик малга азырал белетеер ишке јылдын ла коомой белетенери јанжыгып калган. Быјыл керектер база ондолбоды. Өлөң эдер иш башталар алдында өткүрген шинжү көп хозяйстволор сүреен коомой белетенгенин көргүскен. Июнь айдын учына јетире, бүгүн-эртен ле өлөң ижин баштаар деп турарда, јабыс јерлердеги хозяйстволор өлөңнин шөлизиндү кулурын

белетеер ишти, силос саларын баштап ийерде, көп хозяйстволордо өлөң жуунадып обоолойтон техника белен эмес болды. Кезик хозяйстволордо керек дезе айрууш-тырмууш та једишпей турды.

Өлөң ижи текши башталарда областъта бар тракторлордын 15 проценти, тракторго колбоп өлөң жуур тырмууштардын 51 проценти, пресс-подборщиктердин тал-ортозы, өлөң жуур комбайндардын 70 проценти, ащ жуунадар комбайндардын 58 проценти ишке белен эмес болгон. Чой, Турачак, Көксуу-Оозы аймактарда техниканын тал-ортозы белен эмес бололо, өлөң ижине сүреен күч айалгада кирдилер.

Азырал белетеер иш өлөңнин шөлизиндү кулурын эткениле башталып јат. Азыдан бери андый боло берди. Је андый да болзо, бис јылдын ла бу ишти тын оройтып, јакшы белетенбей баштайла, көпти јылыитып јадыс. Иш башталарда өлөңнин шөлизиндү кулурын эдетен кезик агрегаттар јазалбаган болды. Областъта бар 28 АВМ-нег ле 29 гранулятордон 24 АВМ ле 21 гранулятор ишке белетелбши. Анайда бис былтыргы јылдагызына көрө, чик јок коомой белетенип алганыс јарталды.

Кышкыда малдын продуктивносун јабызатпаска ла тоозун аstatпаска, малдан алар продукция аайынча пландарды ла молјуларды бүдүрерге кажы ла колхоз ло совхоз кату ла јулукту азыралды бүдүн-јарым јылга једер эдип белетеер учурлу. Мында өлөңди энг ле јакшы бышкан өйинде (өткүре эртелебей, тын оройтытпай) чабып жуунатканы јакшы. Өлөңди бойынын өйинде чабып, өткүре какшатпай жуунадып, обоолоп алганы — бийик чындыйлу ток азырал белетейтен төс арга болуп јат. Өткүре оройтыгажын — ондор тонн талдама азырал орды јок јылыяр.

Кажы јердин өлөңин качан чабатанын агроном экспресс-лаборатория шиндегени аайынча чокымдаар учурлу. Областъта быјыл андый 39 лаборатория иштеп туру

Өлөңди чабатан өйди јартаганы — керектин баштапкы јарымы. Экинчи энг јаан учурлу јарымы — чабып, жуунадып, белетеп алган азыралды чебер корулайтаны, үрелбезин, малга ток азырал болотон чындыйы јабызабазын деп кичеейтени.

Темдектезе, пресстеген, анайда ок жуунадып обоологон өлөңди јабынты алдында салганы сырагај јакшы. Шак ла анайда јаландардан чабала, кургадып алган өлөңнин малга ток азырал болор чындыйын јабызатпай чеберлеп алар аргалу.

Je Кан-Оозы, Ондой, Шебалин райондордын хозяйстволорында өлөң чеберлейтен таскактар жок. Көксуу-Оозы райондогы сегис хозяйствонун ортодо сок жаңыс Амурдагы совхозто андый жабынтылу таскактар бар. Улаган аймакта керектер база ого түңгей. Өлөң салып обоолоор таскактар сок жаңыс Улагандагы совхозто.

Областын агропромынын чотогоныла, колхозтордо ло совхозтордо бүгүн, ас ла болзо, 80 мунг тонн өлөң обоолор тургузатан жабынтылу таскак керек. Бастыра хозяйстволордо бар таскактарга жүк ле 12,2 мунг тонн өлөң бадар.

Хозяйстволор азырал силостойтон ло сенаж белетейтен оролорло жакшы жеткилделген. Андый оролорло жеткилделгени 60 процент. Ол орто тооло алганы. Ол ок өйдө кезик хозяйстволордо андый жазалдар чек жедишпей турганы бар.

Көксуу-Оозы аймакта Кайтанактагы, Көксуудагы, Карагайдагы совхозтордо, Турачакта Дмитриевкадагы совхозто, Чой аймакта атташ совхозто, Шебалин райондо Барагаштагы совхозто, Кан-Оозы райондо «Путь Ленина» колхозто өлөң чеберлейтен таскактар, силос ло сенаж белетейтен ичин цементтеп жазаган оролор сүреен ас. Бу хозяйстволор андый таскактарды ла оролорды эмештен эдип баштадылар. Иш жылбай туру. Анайда иштеерге жарабас. Быжылгы белетеген өлөңнин көп нургуны жабынты алдында болор учурлу. Силосты ла сенажты жулукту азырал белетейтен некелте аайынча жакшы жазалду траншейлерде ле оролордо салар керек.

Малга азырал белетеерин төзөп башкарарда иштеп турган улуска кичеemelди тынгыдары керектү. Азырал белетееринде иштеп турган кажы ла кижиге кичеенип, бийик арбынду иштенетен аргалар жеткилделзин. Шак ого партийный, советский, хозяйственный текшилик организациялардын ажарузы ууланар учурлу. Азырал белетееринде хозрасчетло иштеп турган бригадалар, звенолор төзөөр, өмөлик биле марла, аренда подрядла иштеерин, чек ээжиле тузаланарына таскадар керек.

Жайгы өй сакубас. Өлөңди чабып, обоолоп алар керек. Мал кыш чыгара жиир ток азыралды артыкташтыра белетеп алары — журт ишчилердин агару кереги.

МӨРӨЙДИҢ ОЗОЧЫЛДАРЫ

КПСС-тин обкомынын бюросы, облисполком, облсовпроф ло ВЛКСМ-нин обкомы XIX Бастырасоюзный партконференцияга учурлай областьта элбеген социалистик мөрөйдин итогторын көрөлө, иште жакшы једимдери учун Мактулу грамотала кайралдаган озочылдар:

Майма районнон

Горно-Алтайский совхоз-техникумнын Карасуудагы фермазы /бригадири Магилина Н. И./;

■ «Подгорный» совхоз-заводтын бригадазы /бригадири Ларионова Г. И./;

Осипова Ираида Яковлевна — «Чуйское» ОПХ-нын уй саачызы;

Кыкманова Валентина Петровна — Горно-Алтайский совхоз-техникумнын бозу азыраачызы;

Чаплыгин Виктор Яковлевич — Горно-Алтайский совхоз-техникумнын уй кабыраачызы;

Долгов Николай Иванович — Горно-Алтайский совхоз-техникумнын тракторизи;

Горемыкин Владимир Иванович — Горно-Алтайский совхоз-техникумнын шоферы;

Колпашников Алексей Николаевич — Горно-Алтайский совхоз-техникумнын Карасуудагы фермазынын управляющийи;

Дегтярев Егор Игнатьевич — ДРСУ-нын шоферы;

Огурцов Владимир Иванович — Горно-Алтайский совхоз-техникумнын ишмекчизи.

Шебалин районнон

Шебалинде калаш быжырап заводтын коллективи;

«Шебалинский» совхозтын өмөлиги;

Эјегандагы совхозтын Јыландудагы фермазында койчылардын бригадазы /бригадири Янкинов И. Е./;

Эјегандагы совхозтын Чамалдагы фермазында уй кабыраачылардын бригадазы /бригадири Сартаков М. М./

Отугашева Любовь Аркадьевна — Эјегандагы совхозтын уй саачызы;

Боробошева Раиса Кондратьевна — «Каракольский» совхозтын уй саачызы.

Оңдой районнон

Абаков Иван Айылдашевич — XXIV партсъездтин адыла адалган колхозтын баш койчызы;

Пиянтин Сүрүм Төчинович — Жолодогы совхозтын баш койчызы;

Салбашева Любовь Сергеевна — Карл Маркстын адыла адалган колхозтын уй саачызы;

Садрашева Любовь Константиновна — «Искра» колхозтын баш койчызы;

Яльчинов Александр Васильевич — Кенгидеги совхозтын баш койчызы;

Келенгешева Людмила Митрофановна — Караколдогы сар-жусырзаводтын директоры.

Чой районнон

Паспаулдагы совхозтын 3-чи фермазынын өмөлиги /бригадири Торлопова Л. И./;

Ыныргыдагы совхозто подрядла иштеечи баштапкы звено /звеньевой Тадина Л. Ф./;

Чой журтта аш-курсак садар магазиннин өмөлиги /заведующийи Бушуева Н. Л./;

Бибилова Татьяна Васильевна — Чойдогы совхозтын бозу азыраачызы;

Курносова Нина Егоровна — связьтын Каракокшодогы бөлүгинин почтальоны.

Турачак районнон

Турачактагы совхозто подрядла иштеечи звено /звеньевой Тягунова Н. Н./;

Ченемел өткүрер Горно-Алтайский агашпромхозтын агаш тартаачы звенозы /звеньевой Ефремов В. Д./;

Тодыжеков Виктор Петрович — Кебезендеги совхозтын бригадири;

Фомичев Николай Николаевич — Дмитриевкадагы совхозтын тракторизи;

Лазарев Виктор Иванович — Турачактагы агашпромхозтын шоферы;

Мингалев Георгий Макарович — «Горно-Алтайский» СМУнын бульдозеризи;

Шабанов Сергей Васильевич — Турачакта калаш быжырар заводтын мастери;

Колотилова Галина Васильевна — ченемелдү Горно-Алтайский агашпромхозтын парткомынын качызы.

Кош-Агаш рийоннон

Калининниг адыла адалган колхоз;

Кош-Агаштагы ДРСУ-нын өмөлиги;

Бидинова Светлана Николаевна — «40 лет Октября» колхозто койчынын болушчызы;

Иканбаев Анайбек Белгибаевич — Калининниг адыла адалган колхозтын ветврачы;

Кангинов Найдын — XXI партсъездтин адыла адалган колхозтын баш койчызы;

Мухамадиев Армия Мухамадиевич — «Путь к коммунизму» колхозтын баш койчызы;

Самажанов Биржан Казезович — Калининниг адыла адалган колхозтын эчкичизи;

Чиндакаев Вячеслав Калкович — «Кызыл чолмон» колхозтын эчкичизи;

Еленчина Надежда Корниловна — Кош-Агаштагы РУС-тын почтальоны.

Улаган районнон

Койдушев Анатолий Андреевич — Саратандагы совхозтын койчызы;

Тадышева Клара Ивановна — Ждановтын адыла адалган колхозтын койчызы;

Топчин Исаак Семенович — «Советский Алтай» совхозтын эчкичизи;

Чанчиев Алексей Николаевич — Чолушмандагы совхозтын эчкичизи;

Ерофеев Николай Николаевич — Ондойдогы ЭТУС-тын Акташтагы ЛТУ-нын электромонтеры.

Көксуу-Оозы районнон

Карагайдагы совхозто ан өскүрөөчилердин бригадазы /бригадири Попов П. Ф./;

Кайтанактагы совхозтын Огневкадагы фермазынын өмөлиги;

Көксуу-Оозындагы сарјусырккомбинатта сарју эдеечи цехтин өмөлиги;

Петр Суховтын адыла адалган совхозтын бригадазы /бригадири Тужуков Б. К./;

СССР-дин 60-чы жылдыгынын адыла адалган совхозтын бригадазы /бригадири Никонов Н. Б./;

Альков Валерий Матвеевич — СССР-дин 60-чы жылдыгынын адыла адалган совхозтын койчызы;

Кебеков Юрий Иванович — Амурдагы совхозтын тракторизи.

Кан-Оозы районнон

«Путь Ильича» колхозто «Деремнедеги» уйларды кичееп турган бригада;

Баданов Захар Белекович — «Путь к коммунизму» колхозтын баш койчызы;

Березикова Галина Васильевна — Коргондогы совхозтын уй саачызы;

Көлүев Амырбай Арчишевич — «Ленинский наказ» колхозтын баш койчызы;

Кожевников Анатолий Петрович — «Путь Ленина» колхозтын тракторизи;

Никифорова Тамара Александровна — связьтын Моты-Оозындагы бөлүгинин начальниги.

Горно-Алтайск городтон

1931 номерлү автоколоннанын өмөлиги;

ЗЖБИ-де темирбетон эдимдер цехтин өмөлиги;

«Горно-Алтайсксуустрой» трестте Горно-Алтайсктагы ПМК-нин јер өрүмдеечи бригадазы /бригадири Гаденов Г. И./;

«Горно-Алтайсксуустрой» тресттеги АТК-да шоферлордын бригадазы /бригадири Коротовский В. П./;

Зяблицкий Олег Николаевич — «Горно-Алтайсксуустрой» тресттин АТК-зынын шоферы;

Куцубо Олег Алексеевич — «Горно-Алтайсксуустрой» тресттин АТК-зынын шоферы;

Тищенко Николай Васильевич — «Горно-Алтайсксуустрой» тресттин АТК-зынын шоферы;

Ойинчинова Айана Айылдашевна — кийим көктөөр фабриканын ишмекчизи;

Ляпунова Римма Васильевна — гардинный тюль түүр фабриканын ишмекчизи;

Безрученко Зинаида Ивановна — гардинный тюль түүр фабриканын ишмекчизи;

Панферова Валентина Ивановна — бөс согор фабриканын ишмекчизи;

Глебова Валентина Максимовна — бөс согор фабриканын ишмекчизи;

Хитрин Николай Акимович — ПАТП-нын шоферы;
Папин Валентин Егорович — ПАТП-нын шоферы;
Табакаев Сергей Иосифович — ПАТП-нын ишмекчизи;
Маскайкин Юрий Федотович — 1931 номерлү автоколон-
нанын шоферы;
Тырышкин Виктор Васильевич — 1931 номерлү автоколон-
нанын шоферы;
Зырьянов Петр Афанасьевич — Горно-Алтайсктагы ДРСУ-
нын бульдозеризи;
Мерзлякова Евдокия Ивановна — Горно-Алтайсктагы ти-
пографиянын печатниги;
Ревякина Анна Ивановна — кингалар садар магазиннин
садучызы;
Крачнаков Евгений Тимофеевич — ЗЖБИ-нин ишмекчизи.

ЈЕРБОЙЫНДАГЫ СОВЕТТЕРДИҢ ИЖИ

Бистин областьтын албаты депутаттарынын Совединде жаантайын он үч комиссия иштеп жат. Ол комиссияларга кирген депутаттар кандый бир сурак аайынча ончо керектерди жакшы билер, албаты-јондо тоомјылу улус. Олордын тоозында билгири ле иште таскадузы тын ишмекчилер ле колхозчылар, техниктер ле инженерлер, экономисттер ле ученыйлар, үредүчилер ле врачтар, бичиичилер ле журукчылар. Олор областной Советтин комиссиялары ажыра экономиканы тыгыдар, культураны јарандырап ишти башкарарында эрчимдү туружып жадылар.

Агропром ло ар-бүткенди корыыры аайынча комиссиянын ижи билдирүлү. Бу комиссияны Шебалиндеги совхозтын директоры, журтхозяйственный наукалардын кандидады нök. Завражнев В. И. башкарып туру. Комиссия бойынын јуундарында улай ла колхозтордын, совхозтордын, райондогы агропромбиригүлердин, областьтагы агропромкомитеттин башкараачыларынын ла специалисттеринин отчетторын угуп, шүүжип турат. Журт хозяйстволор эдилген продукцияны көптөдөри ле государствого табыштырары јанынан пландар ла социалистик молјулар, продукциянын чыгдыын јарандырап, иштеп аларына чыгымды астадар жакылталар бүдүп турганын шүүжет.

Темдектеп айтса, агропром ло ар-бүткенди корыыры аайынча комиссия Ондой районнын колхозторы ла совхозторы текшилик малды 1987—1988 жылдардын кыжында жылыту јок кыштадып чыгарына белетенип алгандарын шиндеп көрөлө, јуунда шүүшкен. Једикпес-тутақтарды түрген јоголтконы малды жакшы кыштадып чыгарарына јөмөлтө эткен. Онон бу комиссия Майма районнын хозяйстволорында мал турган фермаларынын јазалдарын техникала јеткилдегенин шүүп көрди. Албаты депутаттарынын областной Совединин төртинчи сессиясында «Областьтын колхозторында ла совхозторында јерди тузаланып турга-

ны ла оны жарандылары, јер ижининг культуразын ла түжүмин бийиктедери керегинде» сурак аайынча тös докладка коштой содокладтар болды.

План ла бюджет аайынча јаантайын турган комиссиянын (председатели нök. Медведев А. Ф.) ижи баштагкайлу. Бу комиссия јаан учурлу сурактарды шүүжип турат. Шүүшкен сурак аайынча комиссия эткен јöптöрдү бүүреринде исполкомнын члендери, хозяйстволордын ла предприятиелердин башкараачы ишчилери туружып јат.

Темдектезе, областной Советтин үчинчи сессиясында комиссия областьтын 1988 жылдагы социальный ла экономический өзүмининг планы ла бюджетди, областьтын 1986 жылга бюджетди бүткени керегинде содоклад этти. Комиссия областьтын 1988 жылдагы экономический ле социальный өзүмининг планы КПСС-тин XXVII съездининг јакылталарына јарап турганын темдектеди. Планнын социальный ууламјызы тынгыган. Онын көргүзүлерининг көп нургуны он экинчи бешжылдыктын јакылталарына јарап јат. Планнын ла бюджеттинг аңылузы хозяйствоны јаңы эпсүмеле тözöp башкараарына ууланганында. Промышленностьто, агропромышленный комплексте ле капитальный строительстводо, транспортто, связьта, садуда ла бытовой јеткилдеште ишти тözöйтөн система јаңырта тözöлип, өскөлөнип јат.

Комиссияда «Госторгтын ла потребкооперациянын ижин башкараарын, пландаарын ла экономический јилбиркедерин јаңырта тözöөри керегинде», «Горно-Алтайскта бös согор фабрикада јаңы эпсүмени ле техниканы тузаланганы ажыра научно-технический өзүмди түргендедери керегинде» сурактарды шүүшкен.

Социалистик ээжи-јаң ла текшилик ээжилерди корыры аайынча јаантайын турган комиссия (председатели нök. Тюхтенев С. С.) јакшы иштеп турганын темдектеерге јарар. Бу комиссиянын улай ла öдүп турган јуундарында албаты-калыкты тын соныркаткан јаан учурлу сурактар шүүжилет. Комиссия аракылайтанын токтодоры јанынанг иш Шебалин райондо öдүп турганы керегинде райисполкомнын отчедын угуп шүүшкен.

Комиссия бу суракты шүүжеле Шебалин районнын јурттарында «Аракылашты ла алкоголизмди јоголтор иштер керегинде» КПСС-тин Тös Комитедининг ле СССР-динг Министрлер Соведининг јöбин бүүрери јанынанг бир эмеш иш öдүп те турган болзо, аракыдайтанын јоголторы

јанынан албаты-калыктын ортодо тӱзӱмӱл лӱ јартамал иш сӱреен ујан тӱзӱлгӱнин темдектеди.

Эрӱӱл јӱрери учун тартыжатан обществонын райондогы Совединин ле баштамы организацияларынын ижи ујан тӱзӱлгӱн, су-кадык јӱрӱм таркадар пропаганда једикпестӱ ӱдӱт.

Комиссия аракыдайтаныла тартыжатан закондор райондо бӱтпей турганын темдектейле, бу сурактарды јурт Советтердин исполкомдорында, райисполкомдо, јурттардагы текши јуундарда шӱӱжип турзын деп некеген.

Комиссия бу јуукта ӱткӱн јуунында областьтын школдорында, школо ӱренерге јеткелек балдар јӱретен учреждениелерде (балдардын садтарында ла ясляларында) иш керегинде Закон, јеткер јок болорын јеткилдеер ээжилер бӱдӱп турганын шӱӱжеле, мында кӱп једикпес-тутақтар барын темдектеди. Областыта албаты ӱредӱзинин системазында башкараачы иштеги кӱп улус иш керегинде Законды, јеткер јок болорын јеткилдеер ээжилерди билбес. Јастыра јакарулар берип, приказтар чыгарып турган учуралдар ас эмес, улустын ижин корыыр, јеткер јок болорын јеткилдеер ээжилер улай ла бузулып јат.

Школдордо иштин урокторын ӱткӱрер мастерскойлордо, ӱренчиктер иштеген бригадаларда балдар бертинип турганы ас эмес. ӱрт болуп турган учуралдар бар. Комиссия бу једикпес-тутақтарды темдектейле, ишти кезем јарандыргадый чокым шӱӱлтелер берди.

Јашӱскӱримди ӱредип тазыктырар сурактарга јаан ајаруны албатынын ӱредӱзи аайынча комиссия эдип туру. Комиссиянын ижин пединституттын ректоры, физико-математический наукалардын кандидады нӱк. Воров Ю. Г. башкарат. Комиссия калганчы ӱйдӱ ӱткӱн јуунында Кӱксуу-Оозы райондо ӱредӱчилердин таскадузын бийиктедип турганы, ологго јакшы иштегедий айалга јеткилдегени керегинде райисполкомнын ӱтчедын уккан.

Транспорттын, связьтын ла јолдордын сурактары аайынча комиссия ижин ажындыра тургузылган план аайынча тӱзӱйт. Комиссияда тогус кижиде. Олог башка-башка иштерде иштеген улус. Специальнозы, ӱредӱзинин кеми аайынча олог кӱп сурактардын аайына чыгар аргалу. Комиссиянын кажы ла члени чокым иштӱ.

Тургузып алган планы аайынча олог «Областыта телеберилтенин аргаларын тынгыдары, улусты связьтын средстволорыла (радиоло, телефонло) јеткилдеерин јарандыра-

ры керегинде» облисполкомнын јобин бүдүрип турганы жанынан связьтын областытагы производственно-технический башкартузынын начальниги А. П. Желябовскийдин докладын угала, бу иште јакшы једимдер барын темдектеген.

1987 жылда областыта беш районнын тос јурттарында ла город бүдүмтү үч поселокто: Акташта, Чамалда, Веселый Сейкада телекөрүлтенин экинчи программазын спутниктер ажыра алатан «Москва» системанын станциялары кондырылды. Анайда Алтайда телекөрүлтенин экинчи программазын көрүп турган улус көптөди. Горно - Алтайск городто телеберилтелер алар тын ийделү станция иштей берген. Радиоберилтелердин станцияларын төзөөр јакылта бүткен.

Ол ок өйдө областыта эл-јонды связьтын средстволорыла јеткилдеп турган иште јаан једикпестер барын комиссия темдектеди. Анчада ла радиоберилтелердин озогы өйлөрдө өткүрилген линиялары көп јурттарда јангыртылбаган. Радионы чек укпай турган улус, керек дезе, бүткүл јурттар бар. Комиссия областыта јуртаган улусты связьтын средстволорыла јеткилдеп турганын ончо јанынан теренжиде шиндейле, мынан ары ишти кезем јарандыратан чокым шүүлтелер эткен. Ол шүүлтелерди јүрүмде бүдүрип турганын комиссия 1988 жылда сентябрь айда база катап шиндеп көрөр.

Областной Советтин исполнительный комитеди јаантайын турган комиссиялардын ижин пландаарына, пландалганы бүдүп турганын шиндеерине јаан ајару эдет. Комиссиялар пландарын облисполкомнын келер өйлөрдө эдетен иштеринин планы, депутаттар берген шүүлтелер, тура берген јангы некелтелер ле бүдүретен иштер аайынча тургузып јадылар.

Ажындыра тургускан план ажыра предприятиелердин, организациялардын ла учреждениелердин ижин шиндеерге јакшы.

Комиссиялардын члендери калганчы өйдө јилбиркеп иштей бергенин ағылап темдектеерге јараар. 1987 жылдын туркунына ла 1988 жылдын баштапкы јарымында областной Советтин комиссияларынын 52 јууны өткөн, олардо 115 сурак шүүжилген. Эдилген иш ас эмес, је эмди партиянын конференциязынын јөптөриле башкарынып, онон көпти эдер керек, Олардын ижинин тос учурлузы — областной Советтин, онын исполнительный комитединин јөптөри, избирательдер берген јакылталар јүрүмде бүдүп турга-

нын шиндейтени. Је эмди тургуза јаантайын турган ончо комиссиялар бу иште эрчимдү туружып јат деп айдар арга јок. Олордын ижинде јаан једикпестер бар. Комиссиялар эткен шүүлтелер бүдүп турганына шинжү база уйан.

Комиссиялардын эдип турган ижи элбеде јарлалбайт. Областын газеттери ле радио тuzаланылбайт. Комиссиялар бойлорынын јуундарын шинжү өткүрген коллективте өткүрген болзо, тuzалу болор эди.

Эмди јаантайын иштеер комиссиялардын ижин партконференциянын јөптөри аайынча јангырта төзөөр керек. Ойдинг некелтези андый. Комиссиялар бойынын ижин демократияны элбеткени, шинжү јарлу болгоны ажыра өткүрер учурлу.

В. САТЫЕВ,
облисполкомнын инструкторы

ИШ КЕРЕГИНДЕ ЗАКОНДОРДО КУБУЛТАЛАР

Государствоньнг предприятиези (биригүзи) керегинде Закон жүрүмде бүдүп баштаганыла кожо иштинг закондорында жаңыртулар эдилгени керегинде областьтагы жаргынын председатели Д. И. Табаев куучындаганы.

1988 жылда 4 февральда СССР-динг Верховный Советинг Президиумы «Экономиканы башкараарын жаңырта төзөгөниле колбой СССР-динг иш керегинде закондорына кубулталар ла кожулталар эдери керегинде» Указ жөптөгөн. 5 февральда десе, РСФСР-динг Верховный Советинг Президиумынын Указыла РСФСР-динг иш керегинде Кодекси-не кубулталар ла кожулталар эдилген, ого жаңы эки бажалык кожулган.

Эмди предприятиенин администрациязы коллективтин соведиле, профсоюзтын комитедиле кожо коллективтин бастыра ишчилерине эмезе кезик ишмекчилерге ле служащийлерге иш жагынан ла социально-бытовой керектерде жеңилтелер эдер право алынды. Ол кандый жеңилтелер? Кандый ла. Же ончо жеңилтелерди, керектү болушты предприятиенин акту бойынын аргаларынан, коллектив бойы алган акчадан берип жат. Ого жакшы иштегени учун үзеери сыйлаары, өдүшке (ссудага) акча берери, предприятиенин столовыйында курсактанганы учун төлөөри, керек десе, озочыл ишчилерге үзеери отпуск берери кирип жат. Анайда эдери эмди Законго жараар.

Иш керегинде закондордо эдилген кожулталардын ла кубулталардын амадаган учуры — жакшы иштеген улус, озочыл келлективтер материальный жылбүлү болоры, көпти алары, жалкурып коомой иштеген кижиле, кичеенбей сондогон коллектив — асты алары. Анайда эткени социальный жагынан ак-чек болорында алаңзу жок деп шүүп турум.

Закондо кожулган жаңы ээжилерде коллективтин жүрүминде бастыра керектерди бүдүреринде предприятиенин, организациянын праволоры элбедилген, администрация, коллективтин соведи ле профсоюзтын комитеди кандый

сурактарды канайда башкарып бүдүрөтени чокумдалып, чыңдыйы учун каруулу болоры бийиктедилген.

Иш өмөлик болгоны юридический жанынан жарталды. Мынан озо закон аайынча ээжилер кажы ла кижинин чокум ижине таркаган, анда иш бүдүрерде администрациянын ла кажы ла ишчинин ортодо колбулар айдылган. Эмди Закондо башка-башка улустын эмес, бригада, звено, цех, ферма, биле ле өскө дө оок ла жаан коллектив өмөлөжип эдетен иш ајаруга алылат. Законнын төс учуры андый коллективтин ижине ууланды.

Коллектив (өмөлөжип иштеген улус) жөптөгөнүн онын члендери, администрация кыйалта јоктон бүдүрер учурлу. Орөлөй турган государственный ла хозяйственный органдар коллектив жөптөгөнине кирижер, токтодор, өскөртөр учуры јок. Коллективтин јөбине сок јангыс некелте — иш керегинде закондор аайынча болотонь, закондорго јарай турары.

Коллектив кажы бир ишчини иштег чыгарарын некеер учуры бар ба? Закондо айдылганы аайынча иштег чыгарарын некеер праволу. Кажы бир ишчини коллективтин члендеринин көп нургуны некегени иштег чыгаратан шылтак болбос. Кезикте коллектив јастырып јат. Коллектив иш керегинде закон аайынча некеер учурлу.

Бистин областьтын јаргылары бригаданын некелтезиле кижини иштег чыгарган баштапкы керектерди көрүп баштадылар. Темдектезе, гражданка Васильевадан оны штатта улусты астадар шылтакла бригададан јайладала, совхозтон чыгарганы јастыра, бу керектин аайына чыгала, ижине ойто тургуссын, арга јок тегин јүргени учун төлөп берзин деп некеген угузу бичик Көксуу-Оозы райондо албаты јаргыга келген. Јаргы 1987 јылда 5 августтагы јөбиле Васильеванын некелтезине јөпсинбеген, оны ишке ойто тургуспаган.

База бир керек. Кан-Оозы райондогы албаты јаргынын јөбиле Е. Н. Лобанова деп кизи Кан-Оозы јуртта «Чарыш» гостиницада горничный болгон азыйгы ижинде ойто иштеп баштаган.

Баштапкы учуралда Васильеваны совхозтын администрациязы иш керегинде закон аайынча иштег чыгарганы жарталган.

Экинчи учуралда Кан-Оозы јурттагы гостиницада коллективтин подрядыла иштейтен производственный бригада төзөлгөн дө болзо, подрядтын ээжилери бүтпей турган.

Анда Е. Н. Лобанованын бурузы јок. Оны подрядтын ээжин бускан деп бурулаганы јастыра.

РСФСР-дин иш керегинде закондорынын Кодексинде (КЗоТ-то) «Јайымдалган ишчилерди ишле јеткилдейтен» үч статьялу јангы 3-А бажалык кожулды.

КЗоТ-тын 40-І статьясында мынайда айдылган: ишчинин бойынан камаан јок кандый бир шылтактан улам оны иштең чыгарган болзо, ол кижии өскө ишле јеткилделер учурлу. Ол кижиге предприятиенин, организациянын бойында өскө иш берер; азыйгы профессиязы, специальнозы, квалификациязы аайынча, андыйы јок болгон учуралда ол кижинин күүниле, анайда ок производство керексигениле өскө иш берилер; јарамыкту иш береле, јангы профессияга (специальностько) үренер арга јеткилдеер.

Штатта улусты астадары керек боло берзе, эмезе өскө дө кыйалта јок керектү болгонынан улам ишчини јайымдаарга келишкен кижиге акту бойына эки ай озо айдып салар учурлу.

Улустын тоозын астадатан эмезе штатты кыскартатан шылтактан улам иштең чыгаратаны керегинде ишчиге айдып салганыла кожо ол ок предприятиедө, учреждениедө, организацияда өскө кандый иш берерге турганын администрация ажындыра айдып салар учурлу. Бойынын специальнозы ла профессиязы аайынча ол коллективте иш јок болгонын, эмезе ишмекчи, служащий ол ок предприятиедө, учреждениедө, организацияда иштеер күүни јок болзо, ишчи бойынын күүниле улусты ишле јеткилдейтен органнан иш сураар эмезе бойы ишти таап алар аргалу. Ол ок өйдө предприятиенин, учреждениенин, организациянын администрациязы иштең чыгып јаткан улус, олардын специальнозы, профессиязы ла квалификациязы, алып турган акча-јалынын кеми керегинде улусты ишле јеткилдеер органга јетирер учурлу.

КПСС-тин Төс Комитединин, СССР-дин Министрлер Советинин ле ВЦСПС-тин 1987 јылда 12 декабрьдагы јөби аайынча өрөлөй турган хозяйственный органдар, албатынын депутаттарынын јербойындагы Советтеринин исполкомдоры, профсоюзтын ла комсомолдын организациялары штатта улусты астадарда иштең чыккан улус узак өйгө иш јок артып калбазын, олардын иштеп келген өйи үзүктелбизин деп кичеенери керектү.

Иш керегинде закондордын Кодексинин (КЗоТ-тын) јангы ээжилери аайынча администрацияга технологиянын

дисциплиназын бускан ишмекчининг квалификациязын бир разрядка жабыздар, анайда ок эдилген аттестация аайынча служащийдинг иш-жалын сметада темдектелгениненг кыйышпай өскөртөр право берилген. Закондо норма бүтпегени, жектү продукция эткени, ишчининг бурузыла иштебей тегин турганы учун канайда төлөйтөни чокумдалган.

Иш керегинде закондордын Кодексинде «Иштеги коллектив» деп адалган жаңы 15-А бажалык кожулган. Бу бажалыкта иштеги коллектив бойы башкарынатан сурактар чокумдалып темдектелген, текши жууннын (конференциянын) ла иштеги коллективтинг соведининг эткен керектери, башкараачы ишчилерди тудатаны, коллективти, бригаданы төзөйтөни айдылган.

Бу бажалыкта бастыра айдылганын албай, мындый бир жагыртуны анылап темдектеерге жараар. Бригадага жаңы ишчини жагыс ла коллективтинг жөбиле алар. Эмди бар закондор аайынча жиит специалистти, профтехучилищени үренип божоткон улусты бригадада иштезин деп ийген учуралда ого жөпсинбеске жарабас.

Закондо администрация ла бригада түнгей каруулу болотони керегинде баштапкы катап айдылган. Предприятиенин, организациянын администрациязы улус иштеерге жарамыкту айалга төзөйтөни, темдектезе, ишле жеткилдеери, механизмдер, жазалдар жек жок иштеери, технический документтер, материалдар, инструмент, энергия, жеткер жок болоры учун бригаданын алдына каруулу.

Бригада администрациянын бурузыла иште жакылтаны бүдүрип болбозо, ого иш учун төлөйтөн акча артып жат. Бригаданын алдына молжулу ижин бүдүрбеген жамылу улус кату карузына тургузылар, бригадага артык акча төлөгөн болзо, оны ол кижининг мойнына салар.

Бригада бойынын бурузыла планды бүдүрбегени учун администрациянын алдына каруулу болор. Бу учуралда жалакчаны жагыс эдилген иштинг кемиле төлөөр, сый ла жилбиркедетен өскө дө акча берилбес. Бригаданын бурузыла эдилген жектү продукция эдилгениненг улам предприятиеге боло берген чыгымды коллективтинг иштеп алган текши акказынанг тудуп алар. Ол чыгымды оног бригаданын члендерине үлештиргенде кажы ла кижининг жектү продукция эткенинде чокум бурузын ажаруга алар.

Государствонунг предприятиези керегинде Закон жүрүмде бүдүп турганыла кожо жаңы ээжилер, закондо жагыртулар база болуп турар.

ТЕЛЕКЕЙДЕГИ АЙАЛГАНЫҢ СУРАКТАРЫ

1. Москвадагы туштажу

Быылгы јай КПСС-тинг Төс Комитединин Генеральный качызы Михаил Сергеевич Горбачев ло Американын Бириккен Штаттарынын президенти Рональд Рейган Москвада тушташканыла башталды. Јайдын кичү изү айында өткөн туштажу «соок јуунын» жылдарында катуланган айалганы јымжадып, «тошты» кайылтып, Күнбадыштын ла Күнчыгыштын ортодо колбуларды јарандырар јылу күндер башталарына ижендирет. Онын учун Москвада өткөн туштажуну јер үстинде јуртаган албатылар телекейдин жүрүминде исторический учурлу керек деп адагылайт.

КПСС-тинг XXVII съезди партиянын Төс Комитедине башка-башка общественно-политический јанду ла социальный жүрүмдү ороондор амыр-энчү коштой турар политиканы кыйа баспай өткүрзин, марксизм-ленинизмнин үредүзиле башкарынып, бистинг озодон бери јанжыккан ээжилерди бүдүрип, ол ок өйдө эмди боло берген чокум айалгага келиштире куучындажып јөптөжөр арга табарга кичеензин деп, јакару берген. Бу јакару жүрүмде бүдүп турганын совет улус көрүп туру. Бистинг орооннын, социализмнин најылык госуларстволорынын улузы, телекейдин бастыра албатылары бүгүнги күнде кичеенген төс керек — ядерный јуу-чак башталар јеткерди јоголторы. Мында баштапкы једимдер бар. Ол једимдерге телекейдин бастыра албатылары өткүрген эрчимдү ишле једип алган.

Калганчы үч жылдын туркунына СССР-динг ле США-нын эн бийик башкараачы ишчилери төрт катап, өскө ороондорло керектердин министрлери јирме алты катап туштажып куучындашкан. Москвада калганчы өткөн туштажу оног озо Женевада, оног Рейкъявикте ле Вашингтондо болгон туштажуда башталганын оног ары көндүктиргени болды. Өткөн төрт туштажунунг кажызында ла «соок јуунын» тожы кайылып турган, эки ороон бой-бойын јамандайтанын

токтодоло, бой-бойына бүдүмјини элбедери, колбуларды јарандырап јол бедрелген.

Москвада куучындажып јөптөжөлө кол салган документтерде једип алган баштапкы једимдер айдылды, мынан ары эдетен керектер темдектелди. Орто ло јуугына учатан ракеттерди јоголторы керегинде былтыр декабрь айда Вашингтондо кол салган Договорды США-нын Конгреси ле СССР-дин Верховный Совединин Президиумы јөптөгөни керегинде грамоталарды удуратедире алышканыла ядерный јуу-јепселди астадары башталды. Ядерный јуу-јепсел јок, амыр-энчү јүрүм учун тартыжунунг историзында баштапкы страница бичилди.

Эмди турган база бир јаан задача — табару эдетен стратегический јуу-јепселдердин тал-ортозын јоголторы керегинде СССР-дин ле США-нын ортодо Договорго кол салатаны. Вашингтондогы туштажуда КПСС-тин Төс Комитединин Генеральный качызы ла США-нын президенти бу суракты ончо јанынанг тереңжиде шүүжеле, быјылгы јылдын баштапкы жарымында Москвада өдөтөн туштажуда Договорго кол салар эдип ончо документтерди белетеп јазазын деп, Женевада иштеп турган делегацияларга јакару бергендер. Је иш сүреен көп бололо, документтер белетелбеди. Орто ло јуугына учатан ракеттерди јоголторына көрө, стратегический јуу-јепселдерди астадары керегинде јөптөжөтөни чик јок күч болгоны јарталган.

Андый да болзо, табару эдер стратегический јуу-јепселдерди јоголторы керегинде Договорго Москвадагы туштажуда кол салгадый аргалар болгон бо, јок по? Андый аргалар бар болгон. Је Американын делегациязы Женевада договорго керектү документтерди јазаарда орды јок сурактар көдүрип, анчада ла канатту ракеталар јанынанг жаңы некелтелер эдип турганынанг улам Москвадагы туштажу башталарына јетире Договор кол саларына белен эмес болды.

Анда тын кородоор неме јок деп, Совет Союзтын башкарузы шүүп туру. Лаптап быжулап белетеген Договорды бүдүрерге јенгил болор. Эки јаны күүнзеп иштейле, арткан јаан эмес сурактар аайынча јөптөжип алгажын, табару эдер стратегический јуу-јепселдерди бежен процентке астадары керегинде СССР-дин ле США-нын ортодо Договорго кол саларданг маат јок. Анайда туштажу өткөни керегинде кожо јарлаган Угузуда айдылды.

Ядерный јуу-јепселдерди астадып баштаарына келген

јол јенгил эмес болды. Бу јолдо «соок јуунын» жылдарында јуулган буудактарды өдүп чыгарга, госуларстволор бой-бойына бүтпейтенин, качан да јаражып болбойтон өштүлер деп сананатанын туура таштаары керектү болды. Бу задаларды јенгүлү бүдүреринде КПСС бштаганыла Совет Союзта өдүп турган јангыртулардын учуры јаан. Орооннын бойында башталган јангырта тözөш телекейлик учурлу боло берди.

КПСС ле Совет башкару эмдиги өйдө телекейде боло берген чокым айалга аайынча јангы түп шүүлте эдип, бойынын тыш јанындагы политиказын өткүрип турганы јаан једимдерге экелип туру. Јангы политический түп шүүлтеле бистинг ороон эткен баштанкайды ла амыр-энчүни јеткилдеерине ууланган јангы шүүлтелерди амыр-энчүге күүнзеген ончо госуларстволор, телекейде эл-јоннын биригүлери, керсү сагышту бастыра улус јарадат.

Јангы политический түп шүүлте јүрүмде болгоны СССР-динг ле США-нын ортодо керектер ле колбулар јаранып баштаганынан билдирет. Москвага келген јол Женеваны, Рейкьявикти, Вашингтонды өткүре келди. Андый учурал экинчи телекейлик јуунын кийнинде баштапкы катап болгоны бу. Он төрт јыл өткөн согында США-нын президенти Москвага келди.

Мында президент Рейганнын эткен ижинин учурын база темдектебегенче болбос. Ол телекейде айалга өскөлөнө бергенинен чике түп шүүлте эделе, азыйда Совет Союз керегинде јаман сананган кезик шүүлтелеринен Москвада мойноды.

Москвада өткөн туштажуда эки орооннын ортодо јангы јаан учурлу јөптөжүлерге кол салылды. Көп сурактар аайынча белетелип турган договорлорды түргендедер болуп јөптөшкөн. Кожо јарлаган Угузуда СССР-динг ле США-нын ортодо кандый сурактарды шүүжип јөптөжөтөни темдектелген. Ол јөптөжүлер эки орооннын ортодо колбуларды элбедер ле телекейде ороондор мынан ары өмөлөжөрин тынгыдарына јөмөлтө эдер.

Ийде-чыдалга јөмөнип, өскө ороондордын керектерине киришкени ажыра эмес, албатылардын ла госуларстволордын јилбүлерин ајаруга алганы ажыра эптү-јөптү куучындажып, јаан једимдерге једип алар аргалузын Москвадагы туштажу көргүсти. Шак ла КПСС-тинг Төс Комитединин Генеральный качызы ла США-нын Президенти амыр-энчү күүн-тапту болгонынын шылтузында Москвадагы туштажу-

да СССР-дин ле США-нын ортодо колбулар тынгыыр уулам-
жылар табылды, кижилик эки мунынчы жылдыкты жуу-жеп-
сел астап турган амыр-энчү жолдо баштаар аргалар кө-
рүнди.

Анайда ончо керектер јарт, куучындажып-јөптөжип ал-
ган эмей деп болорзынып отураарга јараар ба, јок по? Јок,
јарабас. Эмди тургуза стратегический жуу-јепселдерди бе-
жен процентке астадатан Договор белен эмес. Мында блаа-
жып-тартыжатан сурактар артканча.

Туштажу өткөни керегинде кожо јарлаган Угузуда амыр-
энчү коштой турар деген сөстөр јок болгонына албатылар
ајару эттилер. Башка-башка јанду ла јүрүмдү государство-
лор амыр-энчү коштой туруп, бой-бойыла өмөлөжөри ядер-
ный жуу-јепсел көптөгөн эмдиги өйдинг некелтези. Ончо
ороондор тен праволу болотоны, бой-бойынын керектерине
киришпейтени, кажы ла государство бойынын јолыла өзүп
баратаны бүгүнгү өйдө телекейде јүрүмнинг төс ээжизи.
Шак бу ээжини Американын делегациязы тузаланбады.

Москвадагы туштажуда Европада черүлерди ле тегин
жуу-јепселди астадары керегинде суракта текши шүүлте
эдип болбогоны коомой. Тегин жуу-јепселдердинг кемин тен
эдип албаганча стратегический жуу-јепселдерди астадары
јанынан јөптөжү эдерге күч, ненин учун дезе, Варшавада-
гы Договордын биригүзинде черүлер ле тегин жуу-јепсел
(танктар, артиллерия) НАТО-нон чик јок көп лө артык деп,
Күнбадышта куучын улай ла болуп јат. Је Москвадагы
туштажуда Совет башкару черүлерди ле тегин жуу-јепсел-
дерди астадала, кемин тен эдип алалы деп айдарда, Аме-
риканын делегациязы ойто кайра бололо, суракты шүүже-
риненг кыйыжа берген.

Туштажу башталар алдында ла өдүп турган күндерде
Күнбадыштагы газеттер «Рейган јаан једимге једии алды.
эмди арткан сурактарды јангы администрацияга артыраарга
токтодынар керек, жуу-јепселдерге шинжү тынгыганы Аме-
рикага јеткерлү» деп, Г. Киссинджер айтканы аайынча көп
статьялар јарлаган.

Американын делегациязы, байла, андый шүүлтелерле
башкарынып турганы Москвада јарт болды. Президент
Р. Рейган, бир јанынан, бистинг ороондор жуулажарга јара-
бас, блааш-тартышту керектер аайынча јангыс ла куучын-
дажып јөптөжөр керек деп айдып турган. Экинчи јанынан,
США-нын СССР јанынан өткүрип турган политиказы јангыс
ла ийде-күчке јөмөнөр учурлу деп турды.

2. Бастыра албатылардын кереги

Бистин Төрөлистин төс города — Москва чындап та албатынын дипломатиязынын төс јери боло берди. КПСС-тин Төс Комитединин Генеральный качызы М. С. Горбачев ло США-нын Президенти Р. Рейган Москвада туштажып, куучындажып турган күндерде ологро бойынын күүнзегенин айдарга, бого амыр-энчү учун тартыжаачылардын, үй улустын, јашөскүримнин, ученыйлардын, врачтардын телекейлик биригүлеринин делегациялары, жүзүн-башка мүргүүлдердин башкараачы ишчилери, экинчи телекейлик јуунын учында 1945 жылда май айда Эльбада тушташкан ветерандар келдилер.

Кремльде КПСС-тин Төс Комитединин Генеральный качызыла туштажарда айткан куучындарда текши шүүлте бар. Ол шүүлте — термоядерный јуу-чак башталар јеткертынгыган өйдө кижиликтин жүрүм-салымы учун јангыс ла көп ядерный јуу-јепселдү улу ороондор каруулу эмес, је јуу јеткерди јоголторы учун ончо ороондор, бастыра албатылар, кажы ла кизи каруулу болгоны.

«Термоядерный јуу-чак башталар јеткерди јоголторго СССР ле США кичеенгени јаан учурлу, је андый да болзо, ологро кичеенгени задачаны бүдүрерин јеткилдеп болбос. Бастыра текши јеткер јок болорын јеткилдеерге бастыра ороондор туружары керектү» деп, Америкада «Крисчен сайенс монитор» газет бичиди. Москвада туштажу өдүп турарда Нью-Йоркто ООН-нын Генеральный Ассамблеязынын үчинчи аңылу сессиязы јуу-јепселдерди астадар сурактарды шүүжип баштаган.

Јуу-јепселдерди астадарыла колбулу сурактарды шүүжерге ООН-нын Генеральный Ассамблеязынын аңылу сессиязы баштапкы катап 1978 жылда јуулган. Онон төрт жыл өткөн соңында экинчи сессия өткөн. Онон алты жылдын бажында, быјыл, үчинчи сессиязы јуулды.

Баштапкы эки сессияда турушкан улус темдектеген задачалар бойынын учурын эмдиге јетире јоголтколок. Ол задачалар: ядерный ченелтелер өткүрерин токтодор, јуу-јепселдерди космоско чыгарбас, ядерный јуу-јепсел јок зоналар төзөөр, химический јуу-јепселдерди этпес ле тузаланбас эдер, талайларда јуучыл керептер жүрүжерин, ологродын үредүлерин астадар, черүлерди ле тегин јуу-јепселдерди астадары јаанынан куучындажып баштаар, јуулажар амадуга чыгымдарды астадар.

Быжыл Нью-Йоркто ООН-нын Генеральный Ассамблея-зынын үчинчи ағылу сессиязы ачылар алдында телекейдин жүрүминде база бир жаан керек болды. Жуучыл-политический биригүлерге кожулбаган ороондордын ла жайымдары учун тартыжаачы биригүлердин жүстен ажыра делегациялары жуу-жепселди астадар суракты шүүжерге Кубанын тос городында — Гаванада жуулдылар. Кожулбаган ороондор тушташканда көп сурактар шүүжип туратан. Быжыл озор баштапкы катап жуу-жепселди астадатан сок жангыс суракты шүүжерге жуулганында ағылу учур бар.

Гаванада жуун жарлаган кычыруда «телекейдин албатыларынын алдында турган эн жаан баш задача — кижиликти ядерный жуу-чактын жеткеринен аргадаары, кажы ла государство бу задачаны бүдүрерине бойынын жөмөлтөзин эдер учурлу» деп айдылды. Андый ок кычыруны Бириккен Нациялардын Организациязына Түндүк Европанын ороондору: Дания, Исландия, Норвегия, Швеция ла Финляндия эттилер.

Греция «алты орооннын» адынан Бириккен Нациялардын Организациязында жуу-жепселди астадып турганын жаантайын шиндеер система төзөөри керегинде шүүлте эткен.

СССР-дин ле США-нын эн бийик башкараачы ишчилери Москвада тушташкан күндерде ле туштажу өткөн согында болгон керектер ядерный жуу-чак башталар жеткерди жоголторы учун тартыжуда ончо государстволор ло бастыра албатылар сүреен тын турушканы жарталды.

Телекейдин эл-жоонынын сагыш-шүүлтезинде жаан өскөртүлөр болуп турганы билдирет. Амыр-энчүни ле жеткер жок болорын жеткилдеери, кижиликти аргадап алары класстардын жылбүлеринен, мүргүүл, идеология жарашпай турганынан бийиктей тура берди. Бастыра ороондордо албаты-калык жаан политикага кирижери тынгыды.

3. Араб ороондорго бирлик керек

США-нын государственный качызы Дж. Шульц быжылгы жылдын баштапкы жарымында Жуук Күнчыгышта үч катап болгон. Калганчы катап Москвада туштажу өткөн согында, июнь айда барала, араб ороондорды ла Израильди жөптөштирер планын бүдүрип болбоды.

Жуук Күнчыгышта амыр-энчүни жеткилдеери жанынан Дж. Шульц тургускан планга элден озо Израильдин премьер-министри Шамир жөпсинбеди. Израиль Жуук Күнчыгышта

амыр-энчүгө болуп, арабтардан блаап алган жерлерди — Иордан суунын оң жарадын, Голан кырларды, Газа районды, анайда ок Күнчыгыш Иерусалимди качан да ойто бербес деп Шамир США-нын Госкачызына јарт айтты.

Анайда Израильдин башкараачылары араб ороондордын жерлерин колдомдоп блаап алала, ол жерлерди үргүлјиге бойынын эдип артырарга амадап тургандары јарт билдирет. Је Тель-Авивтин олјочыл амадуларына тын согултаны Палестинанын арабтарынын былтыр декабрь айда башталала, эмдиге јетире токтобой турган түймеени тын согулта этти.

Палестинада болуп турган түймеенле колбулу сурактарды шүүжерге 7 июнда 20 араб госуларствонун башчы ишчилери Алжирде јуулдылар. Алжирдин төс городына бойлоры ортодо јарашпай турганын удурумга туура салала, Алжирдин президенти Ш. Бенджедид, Марокконун королу Хасан II., Ливиядагы революциянын башчызы М. Каддафи Сириянын президенти Х. Асад, Иорданиянын королу Хусейн, Палестинаны јайымдаар Организациянын исполкомынын председатели Я. Арафат, Тунистин президенти З. Аль-Абидин бен Али, Мавританиянын башкараачызы М. ульд Сиди Ихмед Тайя, Саудов Аравиянын королу Фахда ла өскө дө араб башкараачылар тушташкан.

Олор телекейде эн ле тын јеткерлү јерде — Јуук Күнчыгышта амыр-энчүни јеткилдейтен аргаларды шүүжип табарга јуулдылар. Шүүшкен керектердин јаан учурлузы Палестинанын арабтарынын түймеениле колбулу сурактар болды. Ливиянын башкараачызы Муамар Каддафи корреспондентерле туштажала, «мен араб ороондордын башчыларынын јуундарында он беш јыл турушпаган эдим, је Палестинадагы революцияны јарадып турган кижии бололо, Алжирдеги туштажуга келдим» деди. Палестинада түймеен болбогон болзо, Алжирде туштажу болбостон маат јок.

Палестинанын арабтары Израильдин олјозына удурлажатартыжа бергени — араб ороондор бирлик болотон јолдо баштапкы алтам болды.

КПСС-тин Төс Комитединин Генеральный качызы М. С. Горбачев Алжирдин президенти Ш. Бенджедидке ийген телеграммада мынайда айдылды: «Јуук Күнчыгышта амыр-энчүни јеткилдееринде араб ороондор бирлик болгоны анчада ла јаан учурлу. Совет Союз оны ајаруга алып, јарашпай турганын јоголторына, араб госуларстволордын ортодо айалганы јымжадарына күүнзеп туру».

Арабтардан блаап алган жерлерди Израиль ээлерине јан-

дырар учурлу, Палестинанын арабтарына акту бойынын госу­дарствозын төзөөр правоны жеткилдеер, Жуук Күнчыгыштагы ончо орондорго ло албатыларга жайым ла жеткер жок жүрүм берер керек. Бу амадуларга једип алар аргалар бар. Арабтар журтаган Күнчыгышта улус көп, мында турган ороондорды јөөжөзи байлык, јуулажар арга-чыдалы тын. Је олордын андый тын ийде-чыдалы бирлик эмес, башка-башка болуп бөлинген.

Араб толекейде озодон бери бар блааш-тартышка јети јыл мынан кайра Ирактын ла Ираннын ортодо јуу коштонды. Бу јууда экилези түрейт, олор чып-чын өштүге — империализмге ле колониализмге удурлашкан тартыжуда турушпай бардылар. Онон улам араб телекейде јарашпай турганы там теренжиди.

Эмди керектер бир эмеш ондолып баштады. Араб ороондордын башчылары Алжирде туштажала, араб калыктын јилбүлерин жеткилдеери ле једимдерин корулап алары јанынан ла Израильдин агрессиязына удурлашкан олордын тартыжузында бастыра араб ороондор кожо туружатан программа тургузылганын јарадып темдектеер керек. Туштажу өткөни керегинде јарлаган документте Палестинанын албатызы бойынын праволоры учун тартыжып турганы јарадылды. Палестинанын арабтарына ла Израильдин олјочыл политиказына удурлажа тартыжып турган өскө дө араб калыкка јөмөлтө эдилери темдектелди.

Јуун США-нын администрациязы Палестинанын араб калыгына удурлаштыра өштү политика өткүрип, Израильге јөмөлтө эдип, болужып турганын јаратпады. Вашингтоннын јөмөлтөзиле Тель-Авив бойынын јериндеги арабтарды, Палестинанын арабтарын истейт, Ливанга, Иорданияга, Сирияга удурлаштыра каршулу кылыктар эдет.

США Жуук Күнчыгышта бойынын јилбүлерин корулап, бу јерде бийлеп отуратан амадуларыла башкарынып, бойына јарамыкту јөптөжү эдетен планды араб ороондордын башчылары јаратпады. Олор Жуук Күнчыгыш аайынча амырэнчү конференцияны тургуза ла јууп өткүрер керек деп, ООН-нын жеткер жок болорын жеткилдеер Соведине шүүлте эттилер.

Андай конференцияда жеткер жок болорын жеткилдеер Советтин јаантайын турган беш члени госу­дарстволор, Жуук Күнчыгышта блааш-тартышту керектерле колбулу ороондор, ол тоодо Палестинаны јайымдаар Организация тең праволу туружар учурлу деп, јууннын резолюциязында айдылды.

Алжирдеги жуун олжолоп алган араб жерлерден тургуза ла чыксын, Палестинанын арабтарына жайым госуларст-возын тзззр правозын жеткилдезин деп, Израильден некеди.

Алжирдеги туштажуда шззшкен тзс сурак — Палестинанын арабтары тзймеп турганына жзмзлтз эдетени болды. Бу сурак Жуук Кзунчыгышта амыр-энчзни жеткилдеериле, Палестина керегинде сурактын аайына чыгарыла кзнз колбулу. Жууннын бу сурак аайынча жзбинде Палестинанын албатызынын Израильдин олжочыларына удурлашкан тартыжузына араб ороондор ончо жанынаг болужарга белен болгоны айдылды.

Палестинадагы тзймееен араб ороондор Израильге удурлажа бойларынын жери учун тартыжып турганын керелегени болуп жат. Онын учун тзймееенге бастыра аргаларла болужар керек деп, араб ороондордын Биригззинин Генеральный качызы Клиби айтты.

Жуунда турушкандар анайда ок Ирактын ла Ираннын ортодо жууны шззжип, бу жуу Жуук Кзунчыгышта амыр-энчзни жеткилдеерине каршу эдип, телекейде айалганы катуландырып турганын темдектедилер. Олор бу жууны тургуза ла токтодоло, Персид булунда блааш-тартышты токтодоры керегинде ООН-нын жеткер жок болорын жеткилдеер Совединин 598 номерлз резолуциязын бздзрер керек деп угустылар.

Алжирдеги жуун кажы ла араб госуларството удурлаштыра эткен каршулу керек бастыра араб ороондорго удурлашканы болуп турганын темдектейле, бойынын резолуциязында Израиль жуучыл самолетторынаг Ирактын ла Тунистин жерлерин бомбалаганын, Палестинанын башчы ишчизи Абуджихадты олтзргенин. Ливаннын жерине улай ла жуулап кирип турганын жаратпады.

Алжирдеги жууннын жзптзри араб ороондордын башчыларынын онон озо откзн жуундарынын, анчада ла 1982 жылда Фесе городто /Мароккодо/ откзн жууннын жзптзрине тзней. Же андый да болзо, жагы немелер база бар. Араб ороондордын башчыларынын быжыл июнь айдагы жууны телекейде айалганы шззжеле, СССР-дин ле США-нын башчыларынын Москвада откзн туштажузын, СССР Афганистаннаг черзлерин жандырып турганын жаратты. Бу керектерден улам телекейде айалга жымжап баштаганы Жуук Кзунчыгышта амыр-энчзни жеткилдеерине жзмзлтз эдери темдектелди.

Н. ТОДОШЕВ

ИСТОРИЯНЫҢ СУРАКТАРЫ

1. 1916 жылда алтайларды фронттогы ишке алганы

Баштапкы телекейлик жуу Россиянын албаты-калыгына, ол тоодо күнчыгыш талада жаткан калыктарга уур жүктүк болгон. Бир жанынан ол национально-жайымдаачы кыймыгуны күйбүрөткөн. Владимир Ильич Ленин жуу башталардан туку озо «Азиянын уйкудан ойгонгоны» деп статьясында Россияда албатынын баштапкы революциясы Азияны уйкудан тура тартып ойгосты деп темдектеген.

Жуу Туулу да Алтайдын ишкүчиле жаткандарын бут бажына тургускан, мындагы класс тартыжу ла жайымдаачы кыймыгу текши Россиянын революциялык түймеенинен айрылып токтобогон. Революция алдында андый кыймыгунын бир жаркынду темдеги 1916 жылда алтайлардын революционный түймееен-шакпырты болгон.

Ишкүчиле жаткандарды империалистический жуунын жылдарындагы социальный ла национальный жанынан базыныш текши жерлерде жарадылбай турган. Ады жарлу историк, академик Минцтин шүүтезиле болзо, жакалай жерлерде журтаган оок укту калыктар, төс райондогы ишмекчилер ле крестьяндардан тын тоноттырып, базындырып турган. Шак мындый уур-күч өйдө алтайларга күнчыгышта жаткан бастыра түрк калыктарга чылап, база жагы тубек түшкен: 1916 жылда 25 июньде «Империянын өскө ук эл-калыгын жуу-чакту жерлерде коруланар жазалдар эдер ле жолдор, күрлер салар ишке, анайда ок государственный ла коруланар учурлу иштерге тартып алары керегинде» кааннын указы чыккан.

Фронттын жанында иштерге алары керегинде кааннын жакарузын алтайлар канайда уткыган эмеш? Указ жарлалган ла согында алтайлардын ортодо «ол жакаруны жаратпай турган тын шакпырттар билдирген» деп, уездтин бийи губернаторго ийген жетирулеринде бичиген. Малчылар кааннын указына тын удурлажу баштагандар. Андый айдулу көчү-

риш (мобилизация) керегинде јетирү июль айда угулып ла келерде, көп билелер алкы-јөөжөзин ле малын алганча Монгол јери јаар көчө бергендер. Кыргыз волостытон гран ары јаанына бастыразы 189 јурт казахтар, Кош-Агаш волостытон 110 јурт алтайлар ырбап баргандар. Мыныла олар јуу јериндеги иштерге барарынан мойношканын керелегендер.

Улусты ишке аткараар күндер једип ле келерде, Туулу Алтайга уездтин полицей бийлери, урядниктери, каруулчыктары толгылап келгендер. Мобилизацияны өткүрерине каанын башкартузуна кандый ла болушты байлар, којойымдар, миссионерлер јетиргилеп турган.

Урсул, Кан-Оозы, Оймон ло Туулу Алтайдын өскө волостыторынын јииттерине Урсул волостытын Кенги јуртына јуулзын деген јакару эдилген. Мында 1916 жылдын 1 августында Бийский уездтин 4-чи бөлүгинин јамызынын башкарган аңылу комиссия аткараарга темдектеген улусты јууп баштаган. Кажы ла волостытон атанатан пунктка 200—300 кижиден барып турган. Олорды, байла, качан да эбирип ойто келбес улус дежип, јүстер тоолу төрөгөндөри ый-сыгытла үйдежип тургандар.

«Бис мендебей турганыс — деп, ол керектерде турушкан Ламак өзөктин јоктузы Чилекей Апоятов биске 1953 жылда февраль айда куучындаган. — Кенгиге бир ле күнге јеткедий болгон, бис дезе үч күнге барганыс. Јолой бис: «камыска барбас. Арасайдын јуу-чакту ижинен түңей ле эбирип ойто келиш јок» — деп, сүме-сайгакту иш өткүргенис. Мениле кожо Көксуудан Чукак ла онын агазы Бортого, Кырлыктаң Котлай Сарбачаков, Мөндүр-Сокконноң Кымый агитаторлор болуп куучындап туратандар.»

2. 1916 жылда алтай албатынын түймеендери

Урсул суунын јаказында Коргобы деп јерге Кан-Оозынын. Оймоннын, Јолонын, Кайрылыктын ла өскө өзөк-јиктердин калыктары јуулган. Урсулдын јарадында актарга калык-јон шык ла эдип калган. Ончозы азык эттү, өскө дө курсакту, суузынду болгондор. Түн кирген. Одуларда оттор мызылдап күйет. Улуста уйку јок, не болорын шүүшкилейт. «Байлардын уулдары түңей ле артып калар. Олор бийлерди карындап, айрылып калар, бисти, јоктуларды, аткарып ийгилеер» — деп, агитатордын куучындары угулат. Анайып, мында үч түнди өткүрдис.

Бойларынын ортодон эрчимдү башкараачылар көстөл-

гөн: Оймонноң — Чукак, Кан-Оозынан — Камыев, Ондой-дон — Санай, оныла кожо база 5—6 кижиде. Олор жаантайын жуулган улустың ортозында болуп, агитация өткүргилеп турган: «Бис бир кижидий туруп чыгар учурлубыс, бисте 1000-ианг ажыра улус, коркор неме жок, кайра баспайлы». Же жуулган күлүктөрдө ол ло озогыдан бери жанжыккан кындубычактан өскө не де жок болгон. Олордын кезиги десе «керде-марда не болбос» дешип, арчымактарына таштар ургулап алгандар.

Оноң ары керектер кандый аайлу болгоны керегинде Барнаул округта жаргынын прокуроры мындый жетирү эткен: «1916 жылда 1 августа тал-түш киреде Кени журттан үч беристе кирезинде трак жолдо көп алтайлар жуулып алып алдыртуга бараткан өскө «карабаштуларды» токтодоп, алдыртуга барбай, олорго кожулзын деп сүмелегилеп тургандары керегинде приставка угулган. Ол ло тарый пристав полициянын төрт уряднигин ле төрт стражник кожуп алала, жуулган улус жаар ууланган. Олор жеткилеп ле келерде, жуулган канча мунг улус табыштанып, түймегилеп, кышкырып жып баштаган».

Бого ок Урсул ичинде керектерди башкарып турган Сопок бай келген /Аргымай Кульджин бу өйдө гран ары жанында жорыкта болгон/. Полицейлердин бийи абрадан түшпей жадып, орус эмес калык-жонды жуучактын жериндеги иштерге алары жанынан каанның жакарузын ла барбай мойношкондорды каруузына тургузар кезедүни жарлаган. Кажы ла эрмекти алтай тилге Сопок көчүрип турган.

Бийлер каанның жакарузын жартап божодоло, кол көдүрип жөп чыгарарын жарлаган. «Кем камыс өдөргө жөп — кол көдүрзин» — деп, жар болгон. Кем де кол көдүрбеген. Колдордын ордына жуулган калыктын үстинче каргыш-арбыш торгылган.

Онын согында өкпөөриген калык приставты ла волостынын старшиназынын болушчызын курчап, жамызы жабыс полицейлерди тууралада ийдип салгандар.

Калык-жон эртезинде комиссия иштеп турган волостной башкарунын туразын курчайла, албан аткарышты токтотпозо, өлгөнчө согузарыс деп кезеткендер. Кезиктери аттарынан түжүп, тап эдерге белен тургандар. Же бу өйдө тилмешчилердин бирүзи кирнестеге чыгып келеле: «Токтогор! Араай! Телеграмма келген!» деп кыйгырган.

Же каанның жалданчыктарынын меке-төгүнинен жалкып калган улус ого бүтпей: «Төгүн! Бүтпегер ого!» дешип кый-

гырыжып турган. Же полицайлар жанында турган садынчактардын бирүзи: «Иштерге аткараны токтодылган, ол бир айдан эрте катап болбос. Айыл-журтыгарга жаныгар, өлөң эдигер!» — деп, калыкты токынадып, кыйгырып турган.

Албаты түймөп, гран ары жаар качып турганы уездтин жамыларын жалтандырып турган. Томсктын губернаторына ла Омсктын военный округынын штабына мылтык-жепселдү болуш жетирзин деген сурактар урулып келген. Кош-Агаш жаар Жаш-Туранын исправниги атанган, Монгол жаар качкан алтайларды ла казахтарды тудуп жандыраарга есаул Мейерге башкарткан пулеметторлу казактар баргылаган.

Албатынын түймеенин туй базарга Бийск уездтин бастыра полицейский ийде-күчтери аткарылган, Колываньянан ченемелдү полицмейстер алдыртып келгендер. Кааннын жагына беринген старшиналардын, байлардын, миссионерлердин болужыла көп агитаторлорды, албатынын башкараачыларын тудуп, Жаш-Турадагы түрмеге суккандар.

Түрмелеткендердин ортодо анайда ок Урсул ичинде, Кош-Агаш ла Кыргыз волостьтордо албатынын түймеенин жөмөгөн агитаторлор болгондор. Олор 1917 жылда каан жагын агтарганча түрмелерде кыйналып жүргендер.

1916 жылдын сентябринде алтайларды жуу жериндеги иштерге албанла аткараны катап өткүрилген. Жагда тургандар, полицайлар алдындагы ченемелди аяруга алып, мекелешти, төгүндешти элбеде тузалангандар. Олор эмди улусты жууп аткаранын Туулу Алтайга алдыртып келген жуучылдардын ийдезиле өткүрип тургандар. Тын тал-табыш чыгарбаска, жатгыс жерге көп улус жуубас деп жөптөжип, кезикте су-кадыкты көрөр камысты да өткүрбей, калыкты жажытту айас айдагылай беретен. Тууразынан көргөндө, бу черүге, ишке бараткан эмес, түрмеледип, айдаттырып бараткан улуска түней билдиретен. Темдектезе, Кан-Оозына мылтык-жепселдү 60 солдатту отряд келеле, бир бөлүк улусты айдагылай берген.

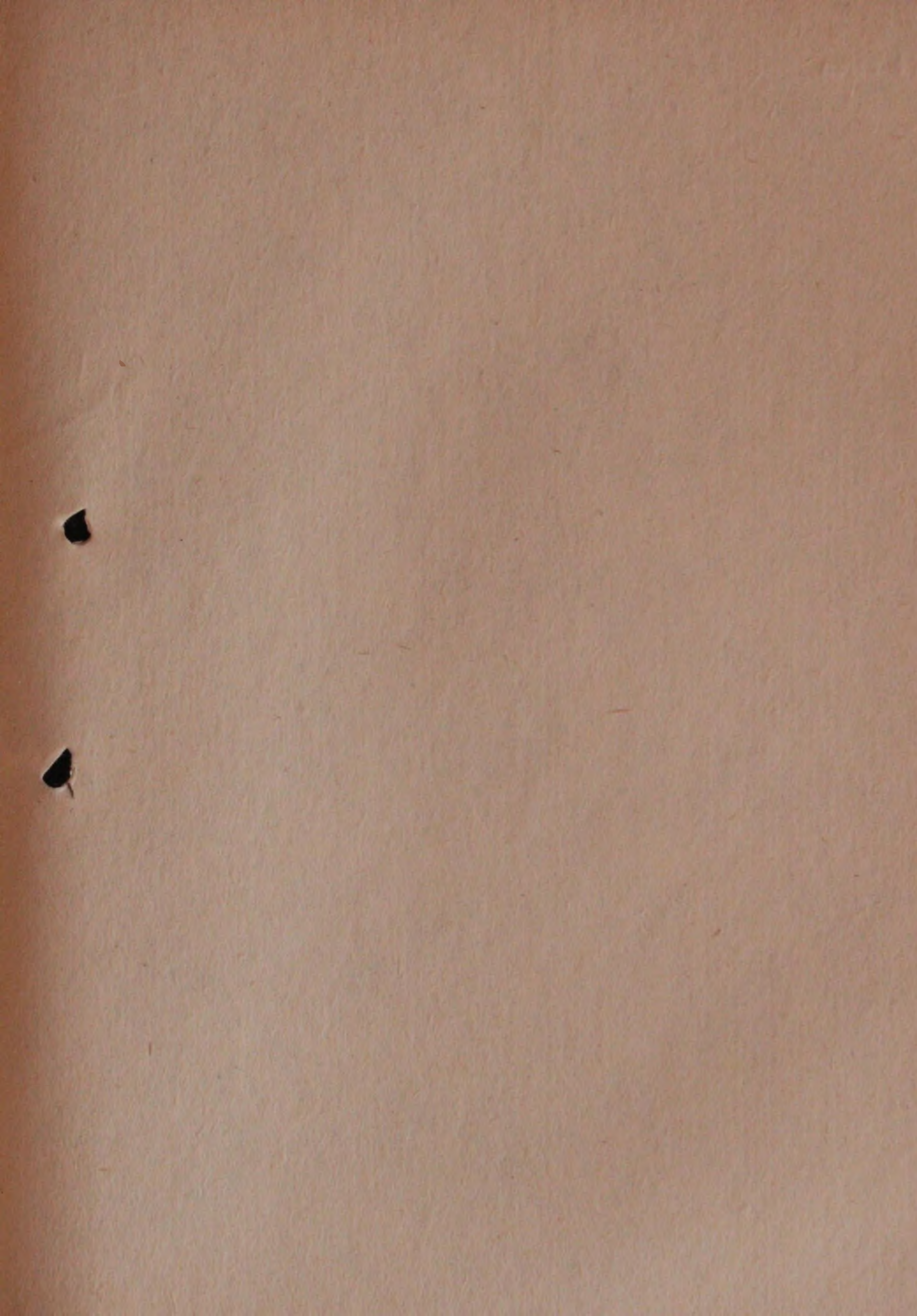
Түндүктен волостьтордо жуу жериндеги иштерге улус алары эмеш-умаш токыналу өткөн. Мында бир канча билдирлү салтарын кудай жанында турган миссиялар жетирген. Бу жерлерде олордын монастырлары, серкпелери, мүргүүл туралары, церковно-приходской баштамы школдоры бар болгон. Мында журтаган көп жарымдай кресттү улус бу мүргүүл, кудай жагында тургандарга жайылып, амыр жаткан жонды иштерге айдап апарарына жөмөлтө эткендер.

Каруулда мылтык-жепселдү жуучылдар да турган болзо, кезик улус качып аргадангандар. Анайда 24-төн 25 сен-

тябрьга бараткан түнде Курай јуртта казак каруулдардын колы-будынын ортозынан бир кижн качкан, а Чибиттен десе ол ло түнде Кош-Агаштын кижизи Согунушев Бака качып чыгала, изи јок табылбай калган. Качкындар Јаш-Турадагы станциядан да, темир јолдон до, иштеп јүрген јерлерден де табылбай калгылайтан.

Јаш-Турадагы уездтен үч эшелонло бастыразы 3350 кижн аткарылган. Ишке бараткан улусту эшелондорды офицерге баштаткан солдаттар каруулдап апаратан.

С. ПАХАЕВ,
исторический наукалардын кандидады

5 акча